

تاریخ آموزش موسیقی در ایران

حمیده جعفری

کارشناس ارشد پژوهش هنر

اشاره

در ماهنامه‌ی حافظ تاکنون در باب موسیقی اصیل ایرانی چندین مقاله‌ی ممتع چاپ شده است. از جمله در شماره‌ی دوم، مطلبی از شادروان انجوی شیرازی با عنوان «موسیقی‌های محلی، گامی به سوی وحدت ملی»، در شماره‌ی سوم مقاله‌ی بی‌به‌قلم دکتر شفیع کدکنی با عنوان «یک اصطلاح موسیقایی در شعر حافظ»، در شماره‌ی چهارم مقاله‌ی بی‌قلم شادروان عباس منطقی با عنوان «موسیقی ایرانی از آغاز تا امروز»، در شماره‌ی ششم مقاله‌ی بی‌قلم طغرل طهماسبی با عنوان «عبدالقادر مراغه‌ای: موسیقی‌دان بزرگ» و چندین مقاله دیگر چاپ شده است. در بهمن ماه ۱۳۸۸ که مجلس بزرگداشتی برای استاد مهندس همایون خرم در انجمن ادبی صائب به همت دکتر حمید دهبیم و مدیریت خانم عفت بهبهانی برگزار شد، یکی از استادان حاضر در جلسه با اشاره به سوابق مزبور، خاطر نشان کرد که در شماره‌های اخیر حافظ کم‌تر به موسیقی پرداخته شده است. مقاله‌ی حاضر به این مناسبت چاپ می‌شود تا علایق خوانندگان موسیقی دوست مجله هم رعایت شود.

چکیده

برای بررسی تاریخ شکل‌گیری موسیقی در ایران باید رویکردی تاریخی پیش گرفت. به طور کلی می‌توان گفت با توجه به اوضاع اجتماعی و موانع مذهبی که کشور ایران با آن‌ها دست به‌گریبان بود، تشویقی از اهل این هنر به عمل نیامد و به تدریج هنرمندان واقعی دلسرد و افسرده شدند و کمتر کسی به فراگرفتن این فن رغبت یافت. در نتیجه موسیقی ما به دست مردم بی‌سواد و نادان افتاده که از آن استفاده مطربی کرده‌اند. آمدن «موسیو لومر» از فرانسه به ایران نقطه عطف موسیقی ایران بود. او اولین شعبه موسیقی نظام را در دارالفنون تأسیس کرد و شاگردان بسیاری را پرورش داد. وی هم چنین بنیان‌گذار مدرسه و هنرستان موسیقی در ایران بود. لومر اولین کسی است که به نوشتن موسیقی ایران با خط بین‌المللی موسیقی (نت) اقدام و کنسرت‌های متعددی را در ایران اجرا کرد. او شاگردان زیادی تربیت کرد که تعدادی از آن‌ها برای

تحصیل در زمینه موسیقی کلاسیک به کشورهای اروپایی از جمله فرانسه، آلمان و روسیه رفتند و استادان بنامی شدند و با دست پر به ایران بازگشتند. در نتیجه کشورهای غربی تأثیر مثبت و به‌سزایی در شکل‌گیری موسیقی ایران در آن دوره داشتند و آن را از کاربرد مطربی و درباری به موسیقی علمی و آکادمیک سوق دادند.

تاریخ شکل‌گیری موسیقی در ایران و سوابق آن

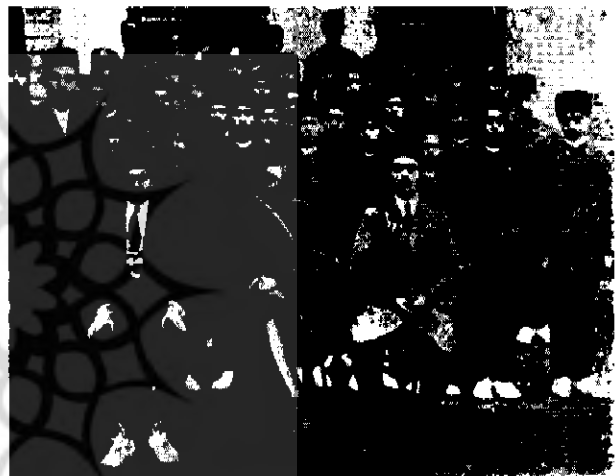
ناصرالدین شاه در پی سفرهایش به اروپا بر آن شد تا به تقلید از کشورهای اروپایی تعدادی نوازنده قابل، برای مراسم رژه و جشن‌های نظامی فراهم سازد. از این جهت به وزیر خود مرحوم مخبرالدوله دستور داد تا برای این کار برنامه ریزی کند. مرحوم مخبرالدوله نیز یکی از موسیقی‌دانان برجسته فرانسوی را که آلفرد بابتیست لومر نام داشت و معاون اول هنگ یکم گارد پیاده نظام فرانسه بود، به ایران دعوت کرد و دولت ایران او را با عنوان رئیس موزیک دربار استخدام کرد.

لومر ضمن تجدید سازمان ارکستر سلطنتی، شعبه موزیک نظام را در دارالفنون بنیان گذاشت. هدف از گشایش این شعبه تربیت عده‌ی متخصص برای موسیقی نظام بود و چون در آن روزگار در ایران معلم موسیقی وجود نداشت، لومر تدریس تمام دروس را به عهده گرفت، اما چون به زبان فارسی آشنا نبود و از طرفی کتاب و لوازم موسیقی در ایران وجود نداشت، ناچار اولین دوره این مدرسه ۱۵ سال به طول انجامید. شرط ورود به مدرسه موزیک، سواد فارسی بود و در تمام مدت تحصیل درسی غیر از موسیقی تدریس نمی‌شد و چون شاگردان این دوره برای موزیک نظام تربیت می‌شدند، از دروس موسیقی فقط آنچه را تعلیم می‌دیدند که مربوط به تخصص در این رشته بود. از سازها نیز تنها سازهای بادی تدریس می‌شد.

شاگردان دوره‌ی اول مدرسه موزیک که ۳۵ نفر بودند، علاوه بر لباس و لوازم تحصیل، ناهار را هم به خرج مدرسه می‌خوردند با وجود این چهارده نفر از عده فوق، هر یک به علتی تحصیل موسیقی را ترک گفتند و بازده نفر باقیمانده که پس از پانزده سال از مدرسه موزیک فارغ‌التحصیل شدند، ریاست یا معاونت دسته‌های

موزیک را به عهده گرفتند. لومر علاوه بر همه سازهای بادی، پیانو، سلفژ، هارمونی و ارکستراسیون نظامی را نیز آموزش می داد و چند سال بعد مطالبی را که در کلاس های دارالفنون تدریس می کرد به صورت کتابی در آورد و نام آن را تعریف علم موسیقی گذاشت. این کتاب در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در تهران چاپ شد.

لومر در سال ۱۲۸۸ شمسی در تهران در گذشت و با مرگ او شعبه موزیک نظام و ارکستر همایونی تعطیل شد. سرتیپ غلامرضا مین باشیان (سالار معزز) یکی از فارغ التحصیلان مدرسه موزیک بود که پس از فراغت از تحصیل از طرف ارتش به روسیه اعزام شد و در کنسرواتوار پترزبورگ به ادامه تحصیل موسیقی پرداخت. او که هم کلاس و دوست «ریمسکی کورساکوف» آهنگساز بزرگ روسی بود، کنسرواتوار پترزبورگ را با موفقیت به پایان رساند و برای تکمیل معلومات خود به فرانسه سفر کرد و در سال ۱۲۹۲ شمسی به ایران بازگشت. در همان سال سالار معزز با درجه سرتیپی به

ریاست دسته جاب موزیک نظامی ایران منصوب شد.

در سال ۱۲۹۷ شمسی کلاس موزیک از دارالفنون جدا شد و به صورت یک مدرسه مستقل، زیر نظر وزارت معارف شروع به کار کرد.

دوره‌ی مدرسه شش سال بود و در آن دروس موسیقی و غیر موسیقی تدریس می شد. سالار معزز علاوه بر ریاست مدرسه، تمام دروس موسیقی را به جز پیانو و ویلن شخصاً به هنرجویان می‌آموخت. پیانو و ویلن را سرهنگ نصراله مین باشیان (فرزند ارشد سالار معزز) تعلیم می داد. فارغ التحصیلان مدرسه موزیک در سلفژ، موسیقی نظری (تئوری)، هارمونی، سازشناسی و نوازندگی در ارکستر تخصص داشتند و می توانستند کمپوزیسیون های ساده ای را بنویسند. شرط پذیرفته شدن در آزمون نهایی،

علاوه بر گذراندن تمام مواد برنامه، ساختن یک مارش بود و سازنده اثر باید در جشن پایان تحصیلی، اثر خود را در برابر جمعیت به وسیله ارکستر اجرا و آن را رهبری می کرد.

بعد از سالار معزز، اداره‌ی مدرسه موزیک به علینقی وزیر و واگذار شد. وزیری در سال ۱۳۰۲ پس از چند سال مطالعه در فرانسه و آلمان به ایران بازگشت و در همان سال تصمیم به تشکیل یک مدرسه‌ی عالی موسیقی گرفت. با انتصاب وزیری به ریاست مدرسه‌ی موزیک در سال ۱۳۰۷ نام آن به «مدرسه‌ی موسیقی دولتی» تغییر یافت. محل مدرسه از کوچه‌ی آقای قاسم شیروانی به کوچه‌ی خداینده لو و یک سال بعد به بازار، کنار خندق منتقل شد.

در سال ۱۳۱۱ بنا به پیشنهاد نخست وزیر وقت، مهدی قلی هدایت مخبرالسلطنه، مدرسه موسیقی دولتی به مدرسه موسیقار و دو سال بعد به هنرستان موسیقی تغییر نام یافت. در همان سال غلامحسین مین باشیان، معاون اداره‌ی کل موزیک ارتش به ریاست هنرستان موسیقی انتخاب شد. بعد از انتخاب او به این سمت، موسیقی ایرانی از برنامه‌ی هنرستان حذف شد و طبق برنامه‌ی تازه‌ی هنرستان به دو دوره‌ی ابتدایی و متوسطه تقسیم شد. هنرجویان پسر و دختر می توانستند از کلاس چهارم ابتدایی در هنرستان به تحصیل مشغول شوند.

در سال تحصیلی ۱۸-۱۳۱۷ با تشکیل دوره‌ی عالی هنرستان، نام هنرستان موسیقی به «هنرستان عالی موسیقی» تغییر یافت. در همین زمان یک شعبه‌ی تخصصی برای آموزش موسیقی نظام، در هنرستان عالی موسیقی ایجاد شد و طول دوره‌ی آن هشت سال بود.

در مهر ماه سال ۱۳۲۰ بار دیگر علینقی وزیر به سمت ریاست اداره‌ی موسیقی کشور و هنرستان عالی موسیقی منصوب و روح اله خالقی با سمت معاونت او مشغول به کار شدند. در این موقع اساسنامه هنرستان تغییراتی یافت و تدریس مواد مربوط به موسیقی ایرانی در برنامه لحاظ گردید. در همان سال نیز یک آموزشگاه شبانه در محل هنرستان تأسیس شد تا اشخاصی که به دلیل شرایط سنی امکان حضور مرتب در هنرستان موسیقی را نداشتند در آن به تحصیل بپردازند. در این آموزشگاه علاوه بر موسیقی نظری و سلفژ، یکی از سازهای تار و ویلن یا آواز به طور مجانی به علاقه‌مندان تعلیم داده می شد. وزیری تا سال ۱۳۲۵ ریاست هنرستان موسیقی و سرپرست اداره‌ی موسیقی کشور بود. در این

مدت هنرستان رونق پیشین را نداشت، از شمار هنرجویان کاسته و شعبه موسیقی نظام در سال ۱۳۲۰ تعطیل شد.

در مهر ماه سال ۱۳۲۵ پرویز محمود به ریاست اداره ی موسیقی کشور و هنرستان عالی موسیقی انتخاب شد و روبیک گریگوریان را به معاونت خود برگزید. محمود برای تغییر اساسنامه ی هنرستان موسیقی و حذف موسیقی ایرانی از دروس هنرستان کوشش فراوانی کرد و سرانجام در سال ۱۳۲۷ شورای عالی فرهنگ تصویب کرد که در هنرستان موسیقی فقط موزیک کلاسیک غربی تدریس شود. با عزیمت پرویز محمود به خارج از ایران در سال ۱۳۲۸، روبیک گریگوریان به کفالت هنرستان موسیقی منصوب شد. در این زمان رشته های کمپوزیسیون، فرم موسیقی و هارمونی تخصصی به دروس هنرستان عالی موسیقی اضافه شدند و برای استفاده ی هنرجویان هنرستان و علاقه مندان موسیقی علمی نیز برنامه های هفتگی موسیقی با توضیح در تالار هنرستان به اجرا درآمد. در سال ۱۳۳۰ روبیک گریگوریان نیز روانه ی آمریکا شد و ابتدا حشمت سنجری و بعد بهالدین بامشاد مدیریت هنرستان موسیقی را به عهده گرفتند. از اقدامات مفید دیگری که در این مدت صورت گرفت، ایجاد کلاس های شبانه در هنرستان موسیقی بود. در این کلاس ها رشته های موسیقی از قبیل تئوری، سلفژ، دیکته موسیقی، هارمونی، کنترپوان، فوگ و ساز به داوطلبان تعلیم داده می شدند.

در سال ۱۳۲۸ هنرستان موسیقی ملی با کوشش روح الله خالقی تأسیس شد. شرط ورود به هنرستان داشتن گواهینامه ابتدایی و استعداد موسیقی بود و هنرجو پس از شش سال گواهینامه متوسطه در رشته ی موسیقی را اخذ می کرد.

تهران، شاگردان مدرسه موزیک در خدمت استادشان سالار معزز سازهایی که در هنرستان تدریس می شدند، عبارت بودند از تار، سه تار، عود، سنتور، تنبک، کلارینت، فلوت، پیانو، ویلن و ویلنسل. برنامه دروس عمومی هنرستان نیز دروس فارسی، زبان خارجه، ریاضی، فیزیک و علوم تربیتی را شامل می شد.

در پاییز سال ۱۳۳۶ غلامحسین غریب گرگانی ابتدا به معاونت و از سال ۱۳۳۹ به ریاست هنرستان عالی موسیقی برگزیده شد. سیزده سال بعد یوسف یوسف زاده به سرپرستی هنرستان عالی موسیقی انتخاب شد و در سال ۱۳۵۵ جای خود را به ابوالقاسم طالبزاده داد. در طول این مدت هیچ تغییر تازه یی در اساسنامه هنرستان رخ نداد.

تأسیس بخش موسیقی

در دانشکده هنرهای زیبای دانشگاه تهران

در مهر ماه ۱۳۱۹ بنا به توصیه و حمایت اسماعیل مرآت، وزیر فرهنگ وقت، دانشکده هنرهای زیبا به جای مدرسه کمال الملک و مدرسه عالی صنایع پیشه و هنر و با نام «هنرکده» تأسیس شد. قبل از دانشکده هنرهای زیبا، تنها مدرسه قابل اعتنا و مؤثر هنری در دوران معاصر، مدرسه کمال الملک بود که با کناره گیری و در گذشت این استاد نقاشی، به مدرسه صنایع پیشه و هنر تبدیل شد. شاگردان کمال الملک اداره و تدریس در آن را به عهده گرفتند و پس از مدتی محل مدرسه به مقابل باشگاه افسران سابق منتقل شد. در همین زمان، پروفیسور رولاند فرانسوی و مهندس محسن فروغی دوره یی دو ساله به نام مدرسه عالی معماری را با مدیریت استاد ابوالحسن صدیقی ایجاد کردند که در آن دوره های دوساله برگزار می شد. تأسیس «هنرکده» سبب شد تا این مدرسه نوپا که چند ماهی از تأسیس آن نگذشته بود، با مدرسه صنایع پیشه و هنر ادغام شود.

دانشکده هنرهای زیبا با نام «هنرکده» ابتدا با سه شعبه معماری، نقاشی و مجسمه سازی در محل «مدرسه خان مروی» (محل مدرسه مروی فعلی واقع در خیابان ناصر خسرو، کوچه مروی) آغاز به کار کرد. با موافقت وزارت پیشه و هنر، دروس شعبه معماری هنرسازی عالی و شعبه نقاشی و مجسمه سازی هنرستان عالی هنرهای زیبای نوین که تابع آن وزارتخانه بود، منحل و دانشجویان این شعبه به هنرکده هنرهای زیبا واقع در مدرسه مروی منتقل شدند. هنرکده با پذیرفتن عده ای داوطلب جدید و در قالب اساسنامه و آیین نامه های آموزشی، فعالیت خود را آغاز کرد.

در سال ۱۳۲۱ با تلاش مسئولان، این هنرکده با نام «هنرهای زیبا» به دانشگاه تهران ملحق شد. مکان هنرکده ابتدا زیر زمین دانشکده فنی بود. سپس در سال ۱۳۲۸ به عنوان دانشکده ای مستقل به نام «دانشکده هنرهای زیبا» موجودیت یافت. در این سال یکی از کارگاه های دانشکده هنرهای زیبا واقع در جنوب شرقی دانشگاه مورد استفاده قرار گرفت و یک سال بعد بنای دیگری مشابه آن آماده و به شعبه معماری اختصاص یافت. قسمت اداری، کتابخانه و کلاس های درس شعبه نقاشی نیز در بنای قبلی مستقر شدند.

با تصمیم وزارت فرهنگ در سال ۱۳۱۹ برای تأسیس هنرکده هنرهای زیبا، آندره گذار برای برنامه ریزی، راه اندازی و سپس

ردیف میرزا عبدالله» با راهنمایی استاد مسعودیه اشاره کرد. هم‌زمان با او جلال ذوالفنون زیر نظر استاد هرمز فرهت پایان نامه خود را با عنوان «مقایسه قطعاتی از درویش خان» در دستگاه ماهور در سه جلد ارائه کرد.

نتیجه‌گیری

دانشکده هنرهای زیبا حاصل تلاش‌های دیرینه استادان هنر و موسیقی و صنایع مستظرفه عصر مشروطیت و پس از آن بود. اگرچه در قیاس با سایر دانشکده‌های اولیه دانشگاه تهران اندکی دیر متولد شد، تاریخ تحول این دانشکده در دوره نخست حیات دانشگاه تهران و مراحل بعد از آن مبین این واقعیت است که این دانشکده نه تنها در قالب حیات خویش منشاء همبستگی، هم‌اندیشی و پیوستگی علمی رشته‌های گوناگون هنرهای زیبا در

کسور بوده، بلکه تدوین برنامه‌های متمرکز باعث شد تا از آن پس رشته هنر و موسیقی و کمی بعد، معماری و شهرسازی و سایر رشته‌های این دانشکده، حیاتی پرشتاب و همبسته پیدا کنند و از این طریق به توسعه آموزش و پرورش در زمینه‌های عالی و گسترش هنر و معماری مساعدتی جدی نمایند. به عبارت دیگر دانشکده هنرهای زیبا اندکی پس از تولد خویش توانست راه توسعه و ترویج عالمانه و دانشگاهی علوم هنری را بگشاید، سپس زیر ساخت توسعه هنر و معماری و شالوده توسعه آنها را فراهم کند.

هم‌چنین در نگاهی کلی به ساختار علمی- اجرایی دانشکده می‌توان دریافت که این بنیان بر اساسی استوار و با دقت نظری متخصصانه طرح ریزی شده که موفقیت امروز دانشکده هنرهای زیبا در قالب یک پردیس مستقل با چندین دانشکده تا حد زیادی مرهون تلاش نخستین پیشگامان تأسیس آن است. ■

سرپرستی هنرهای زیبا منصوب شد. وی برای تدریس از مهندسان شاغل در شرکت سنتاب که ساخت ساختمان‌های دانشگاه تهران را به عهده داشتند، دعوت کرد. این مهندسان معمار عبارت بودند از: ماکسیم سیرو (فرانسوی)، دوپرول (فرانسوی)، موژر (سوئیس)، محسن فروغی و خاجیک بابلویان (ایرانی). تعدادی از معلمان مدرسه صنایع پیشه و هنر نیز برای تدریس نقاشی، موسیقی و مجسمه‌سازی دعوت شدند. به دنبال استعفاي آندره گذار و بازگشت او به پاریس، محسن فروغی به عنوان اولین رئیس ایرانی دانشکده هنرهای زیبا انتخاب شد و تا سال ۱۳۴۱ در این سمت باقی ماند.

گروه آموزشی موسیقی

رشته موسیقی دانشکده هنرهای زیبا در مهر ماه سال ۱۳۴۴ به سرپرستی دکتر برکشلی، استاد دانشگاه تهران و استاد برجسته اتریشی کریستین داوید تأسیس شد. تا قبل از تکمیل ساختمان فعلی هنرهای تجسمی، کلاس‌های موسیقی در ساختمان مرکزی و سالن آمفی تئاتر دانشکده تشکیل می‌شد. در نیمه سال ۱۳۴۵، پس از آماده شدن ساختمان فعلی هنرهای تجسمی گروه موسیقی به آن‌جا انتقال یافت. طبقه اول برای دفتر گروه و اتاق استادان در نظر گرفته شد و طبقات دوم و سوم مجهز به یک پیانوی خوب و آکوستیک به درس‌ها اختصاص یافت. کلاس‌های بزرگ‌تر نیز در ساختمان کتابخانه و هم‌چنین ساختمان مرکزی تشکیل شدند.

جالب است بدانیم که نخستین فارغ‌التحصیل دانشکده موسیقی دانشگاه تهران یک دانشجوی ژاپنی به نام «تسوگه» یا ساز تخصصی سه تار بود که در سال ۱۳۴۹ درس خود را در این رشته به پایان رساند. تسوگه در حال حاضر یکی از محققان و مدرسان مطرح در دانشگاه توکیو است و آثار تحقیقی بسیاری در خصوص موسیقی شرق و تفاوت‌ها و شباهت‌های فرهنگ موسیقایی هر یک از کشورهای آسیایی ارائه داده است.

طبق اطلاعات موجود در بایگانی دانشکده‌ی موسیقی دانشگاه تهران، پس از تسوگه، داود فلاحتی دومین فارغ‌التحصیل رشته موسیقی است. موضوع پایان‌نامه او «ویلون و ادبیات این ساز» بود که با راهنمایی‌های زنده یاد محمد تقی مسعودیه در مقام استاد راهنمای او ارائه شد. از دیگر فارغ‌التحصیلان این دانشکده از سال‌های ۱۳۵۰ به بعد می‌توان به داود گنجه‌ای با پایان‌نامه «آنالیز